

René Étiemble

Eseje o literatuře (skutečně) generální

(Essais de littérature [vraiment] générale, 1974)

Soubor esejů francouzského komparatisty a orientalisty polemicky vystupující proti eurocentrickému zaměření tzv. generální literatury a usilující o geograficko-typologické rozšíření její problematiky na literární a kulturní jevy mimoevropské.

Po stručném úvodu (9–11) autor v eseji Je třeba revidovat pojem Weltliteratur? (15–36) nastiňuje historii pojmu, do něhož byl v různých dobách vkládán různý obsah, a důvody vzniku dalších označení jako *littérature générale* (generální, obecná literatura), *littérature universelle*, *world literature*, *mirovaja literatura* (světová literatura) či *littérature comparée* („literatura srovnaná“) (17). V této souvislosti poukazuje na obtíže spojené s adjektivním zpřesňováním obecného pojmu literatura a domnívá se, že by snad bylo výhodnější pracovat s pojmem literatura bez dalšího určení přívlastkem (18). Při jejím studiu se komparatistika — nezávisle na historických, sociologických a literárněvědných pracích vztahujících se ke každé národní literatuře — vnitřně člení na komparatistickou literární historii, srovnávací sociologii literatur, teorii žánrů, všeobecnou estetiku a generální literaturu. Autor doporučuje neustálé rozšiřování historického a geografického rámce srovnávací literární vědy, proto podle jeho názoru pojem literatura v současné době musí vyjadřovat souhrn všech literatur (žijících nebo mrtvých, existujících v písemné či orální podobě) bez jazykové, politické a náboženské diskriminace (20). S vědomím faktické nemožnosti obsáhnout takový celek klade pak otázku, jak vymezit modelovou, „ideální knihovnu“ světové literatury, a dokládá, že všechny dosavadní pokusy jsou poznamenány především kulturním europocentrismem nebo euroasijským centristem.

1. část, Otázky generální literatury (39–167), se v zásadě zabývá vymezením „literatur kněžských“ (klerikálních) a „literatur světských“ (laických). V kap. Literatury kněžské (39–63) si autor všímá sakrální funkce jazyka a písemnictví. Ve svých počátcích každá abeceda, písmeno po písmeni, přibírá jeden nebo více ezoterických významů, v nichž se magicko-religiózní charakter, jenž byl civilizacemi jazyku přisouzen, stvrzuje (41). „Jazyk a náboženství,

náboženství a literatura jsou siamská dvojčata“ (43). Ti, kdo byli do této moci zasvěceni a využívali jí, chránili „magické kouzlo“ slova či mýtu a utvářeli postupně kněžský stav (kasta bráhmanů, keltští druidové), jemuž je vlastní umělý jazyk vzdálený lidové mluvě (43–45). Společnou podstatou a cílem náboženských jazyků, důsledně izolujících profánní od posvátného (např. hieroglyfy, sanskrť, církevní latina), je vyjadřovat neměnnou myšlenku nepodléhající vývoji a proměnám. Od laicizovaných jazyků se mj. odlišují důležitostí přikládanou formě (vždy vítězí nad smyslem), která je strnulá, hieratická, ornamentální a vyznačuje se kadencemi, symetriemi, paralelními formulami, vracejícími se klíčovými slovy, rýmy a vnitřními rýmy (sútry). Čím přísnější jsou formální pravidla, tím nejasnější je myšlenka, zastíňovaná obrazností, dvojsmysly a slovními hříčkami (45–47). Náboženství, založené na slovu, upřednostňuje tu literaturu, která mu slouží a bez které by sotva mohlo existovat; nedůvěřuje veškeré jiné literatuře, v prvé řadě té, jež se rovněž považuje za náboženskou (53). Současně se snaží sebe samo — svůj jazyk a literaturu — uchránit před rizikem laicizace, jejímž nejběžnějším nástrojem je divadlo, román (55–58), ale i filozofické, historické a sociologické přístupy, které odporují mimočasové sakralizaci. Problém náboženství spočívá v tom, že jazyk je zprvu jeho zbraní, avšak „postupně podkopává vše (a to je základní vlastnost jazyka), co vystavěl“ (61).

V kap. Literatury světské (65–85) autor mj. tvrdí, že v kmenové pospolitosti se tradovaná vyprávění dělila na dva druhy: příběhy pravdivé (tj. mýty a kosmogonie), které jsou nyní považovány za nereálné, a nepravdivé, fiktivní (např. *Kojotovy příběhy* nebo v evropském kontextu *Román o Lišákovi*). Tzv. pravdivé příběhy zprostředkovávají literaturu posvátnou, nepravdivé příběhy pak odpovídají profánní (laicizované) literatuře (65–66). V ústní slovesnosti je však někdy obtížné rozlišit, co náleží posvátnému, a co světskému. Jakákoli mluvená literatura totiž laicizuje tematiku. Souběžně s tím, jak iniciační literatura upadá do profánnosti, ovšem platí, že i profánní příběh se může spontánně pozvednout k eposu. Proti sobě tak komplementárně působí dva zákony: 1) profanizuje se sakrální; 2) sakralizuje se profánní (66). I psaná literatura se postupně podřizuje zákonům, jimž podléhá folklor, neboť se ocitá na rozmezí mezi nečistým profánním a zcela čistým sakrálním: je laicizována v porovnání s texty rituálu, je sakralizována vzhledem k „drobné zprávě“ (*fait divers*), tj. holé informaci. Tento proces sleduje Étiemble na materiálu indickém, staroegyptském a arabském (73–86).

V kap. Erotismus v umění a literatuře (87–121) se autor zabývá vývojem a obsahem tzv. erotické literatury jak ve světě ovlivněném křesťanským a židovským náboženstvím, tak i v Orientu.

Dochází mj. k závěru, že v křesťanském myšlení dvojice Eros — Thanatos (Láska — Smrt) nabyla stejné důležitosti fatální pro tělesnou lásku jako dvojice rozkoš — hřích.

Eseje O libertinství (122–128) rozebírají některé obdobné projevy skepticizmu a racionalizmu ve světové literatuře. Eseje Symbolismus v zahraničí (129–145) sledují v různých zemích projevy směru, který je podle autora doposud jediným, jehož vliv se projevil celosvětově. V eseji O některých adaptacích a imitacích haiku (147–167) se Étiemble zabývá recepcí japonského haiku v evropských literaturách.

Ve 2. části, nazvané O několika literárních žánrech (171–282), po úvodní kap. Etymologie a literatura (171–180) následuje kap. Slovník jako literární žánr (181–189). Jsou v ní ukázány změny v koncepci slovníků, v nichž se u sakrálních pojmů, např. v období racionalizmu a osvícenství, projevuje profanizující tendence.

V kap. Epos eposu (190–203) autor mj. formuluje předpoklady zrodu eposu (198): epos vzniká zejména nebo výlučně ve společnosti, v níž jsou válečníci organizováni v privilegovanou kastu a v níž vzdělání kněží, organizovaní rovněž v privilegovaný řád, disponují řadou svatyní a poutních míst, kde se mýty a rituály spojují s vylíčením udatných činů kasty bojovníků.

V kap. Invarianty lyriky (203–219) hledá autor podstatu lyriky v úzkém spojení slova se zpěvem. V kap. Problematika novely (221–236) se mj. zabývá kritérii (délka, pravdivost, vypravěčův indiferentní postoj) uplatňovanými při vymezení žánru označovaného nejasným názvem novela a považuje je za nedostačující. Svou koncentrovaností, spádem se novela blíží dramatu, avšak ve skutečné symbióze žije jen s románem, jehož různé typy vytvořila nebo přetvořila jak v Evropě, tak i v Asii. V kap. Geneze románu nebo geneze románů (237–257) autor na obsáhlém komparatistickém materiálu dokládá, že vznik románu nelze vysvětlovat jednotným způsobem; někde lze uplatnit sociologická hlediska → Lukácsova a → Goldmannova, spíše je však platné zjištění → Lévi-Straussovo, podle něhož si román uchovává smysl mýtů, ale vymaňuje se z jejich formálních struktur (254). Oddíl uzavírá kap. O literární kritice (258–282).

Ve 3. části bez názvu (285–350) esej Pohled generalisty na francouzskou literaturu (285–309) sleduje neustálý vnitřní dialog odnepaměti probíhající ve francouzském písemnictví (dvě souběžné literární tradice — disciplinovaná vs. extravagantní) a jeho univerzalizmus. Kap. Několik slov o Queneauovi a taoismu (310–314) shledává principy taoismu v obrazové rovině románů Raymonda Queneaua. Tuto část uzavírají kap. Genera- listický pohled na filipínskou literaturu (318–332) a Poznámky o Indonésii (333–336).

V závěru Proč a jak vychovávat generalisty (339–350) se autor vrací k některým metodologickým východiskům své práce i k tomu, jak chápe pojem generální literatura: považuje ji v prvé řadě za metodu, s jejímž přispěním by jednou měla vzniknout teorie forem a žánrů na základě všech literatur.

Práce se snaží distancovat od toho, co autor, který se mj. stal známým i svými demystifikačními a demytizujícími pracemi z oblasti literární historie,¹ již dříve nazýval dogmatismem ve výkladu národních i nadnárodních literárních procesů.² Jakkoli však ostentativně opomíjí teoretické poznatky evropské komparatistiky, návaznost práce zejm. na francouzskou školu je zřejmá, i když se nikde výslovně nepřipomíná. Jeho požadavek literatury skutečně „obecné“, vytyčující komparatistice její cíle i etiku, souvisí s představou francouzské komparatistiky 19. století a jejím encyklopedickým ideálem, že je možné konstruovat a rekonstruovat totální jednotu na základě částí (uspořádaně prezentovat celkovou skutečnost, která už jako taková existuje). Proto Étiemble hledal invarianty symbolismu po celém světě, snažil se určit obecně platné „podmínky sine qua non básně“, neustále spřádal vazby mezi všemi literaturami — často ovšem, a vzhledem k jeho výpadům proti europocentrismu paradoxně, s pomocí estetických kategorií a konceptů evropské kultury. Svým přístupem i myšlením vlastně navazoval na racionalistické tradice i univerzalistické ideje osvícenství (včetně voltairovské útočnosti ve své pamfletistické produkci).

Étiemble ve své knize klade a také se snaží uskutečnit požadavek, aby pojem generální literatury podpořil integrační tendence, úsilí o konstrukci celků oproti tradiční literární komparatistice, zabývající se převážně dvojčlennými vztahy mezi národními literaturami.³ Záměrem esejí je demonstrovat, a to v poněkud mozaikovitě kompozici souboru, jaké jsou možnosti generální literatury, jestliže bude usilovat o syntézu větších nebo velkých komplexů na základě typologicko-formálních analogií. Autor se pokouší směřovat k vytčenému cíli přímo, nezprostředkovaně, opomíjeje „střední členy“. Vytýká-li starším komparatistům jejich europocentrismus, projevující se v tom, že za základ srovnávacího studia považovali evropské literatury jakožto *sui generis* modely v nejšířším slova smyslu, opomíjí přitom často fakt, že zkoumání jednotlivých jevů v rámci např. dvou literatur je i vzhledem k syntetičtějšímu cíli generální literatury předpokladem pro genetická a typologická zobecnění. Regionálně a kulturně zonální princip, který bývá považován za podmínku vyšších, abstraktnějších syntéz,⁴ je tu nahrazován principem bezprostředně globálním, který se zaštiťuje „nezávaznou“ formou esejí. V porovnání s induktivní metodou tradičtějšího

1 *Le mythe de Rimbaud* 1, 2, 4, Paris 1952–1967.

2 *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, Paris 1963; *The Crisis in Comparative Literature*, East Lansing, 1966.

3 P. Van Tieghem, *La littérature comparée*, Paris 1931.

4 S. Wollman, *Generální literatura a literatura srovnaná (La littérature générale — la littérature comparée)*, in: V. Svatoň (ed.), *Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných termínů*, Praha 1974, s. 49–86.

srovnávacího studia, syntetizujícího procesy po vzestupné linii (od menších vlivů a analogií po „vyšší“, obecnější), Étiemblovy eseje často dedukují ze základních stanovených principů, kolem nichž je jako důkaz snášen materiál nejrůznější provenience. Tato tendence mnohdy (zvl. ve druhé části) ústí ve značnou míru popisnosti, inventarizaci motivů a tematiky, kupení materiálu, jehož souhrn nevyovídá o obecnějších procesech, ale převážně jen o specifčnosti jevů evropské kultury málo známých nebo neznámých. Snaha ukázat cíle a smysl generální literatury je tak často překrývána pouze jakýmsi zmapováním „nového“ prostoru, který je „předložen“ jako výzva k přehodnocení východisek i přístupů srovnávací literární vědy (a generální literatury zejména). Teoreticky nejambicióznější úvahy v první části směřují k vymezení typologicko-formálních a ideově-tematických konstant literárně-kulturní sféry, která je schematicky rozdělena na dva základní proudy, de facto binární opozice, charakterizované jako klerikální vs. laické, sakrální vs. profánní atd. Tento princip představuje východisko i pevnou osu, kolem níž jsou eseje budovány. Genetické a historické aspekty problému jsou zde zúženy na biologicko-psychickou přirozenost člověka, považovanou za základní příčinu typologických rozvrstvení. Při samotné analýze mechanismů literárního procesu je pro autora metoda příznačný eklekticismus (vliv prací Georgese Dumézila o mýtu a eposu i teoretických závěrů Clauda Lévi-Strausse), kombinující sémiotickou metodu s transformačním strukturalismem, etymologické hypotézy s pozitivistickými analogiemi.

Vydání

***Essais de littérature (vraiment) générale*, Paris 1974, 1975** (rozšíř.; z tohoto vyd. citováno). *Ensayos de literatura (verdadamente) general*, Madrid 1977.

Literatura

L. Mirisch, recenze, *La Nouvelle Revue Française* 1974, č. 260, s. 95–97. H.-F. Imbert, recenze, *Revue de littérature comparée* 1975, č. 4, s. 631–632. A. Marino, *Étiemble ou le comparatisme militant*, Paris 1982. Týž, *Comparatisme et théorie de la littérature*, Paris 1988. Y. Chevrel, *La littérature comparée*, „*Que sais-je?*“, Paris 1989. P. V. Zima, *Komparatistik*, Tübingen 1992 (přeproc. a rozšíř. vyd. 2011). D.-H. Pageaux, *La littérature générale et comparée*, Paris 1994. M. Détrie, *Étiemble*, „citoyen de la planète“, *Revue de littérature comparée* 2002, č. 1, s. 97–103. S. Hirakawa, *Étiemble ou la polygamie intellectuelle*, tamtéž, s. 109–115.

René Étiemble (1909–2002)

Francouzský komparatista, sinolog, orientalista a humanista polemicky vystupující proti europocentrismu v komparatistice. Působil na univerzitách v Chicagu 1939–1943, Alexandrii 1944–1948 aj., v letech 1955–1978 na Sorbonně v Paříži. Autor desítek knižních publikací. Další díla: *Hygiène des lettres* 1–5 (1952–1967), *Parlez-vous français?* (1964), *Connaissons-nous la Chine?* (1964), *L'Art d'écrire* (1970), *Philosophes Taoïstes* (1980), *Quelques essais de littérature universelle* (1982), *Rimbaud: système solaire ou trou noir* (1983), *Racismes* (1986), *L'érotisme et l'amour* (1987), *Ouverture(s) pour un comparatisme planétaire* (1988), *L'Europe chinoise* 1–2 (1988–1989), *Nouveaux essais de littérature universelle* (1992).

/zh/